

ŽMOGIŠKUMAS – KAIP PILIES AKMENYS...

(J. Apučio *Keleivio novelės*)

...Ant kalnelio, didelėje siloso duobėje, dirba septynios: du traktorininkai (vienas storasprandis, kitas – su „zomšniais lopais“ galvoje), ilgas kaip pagalys bernas geležinėmis rankomis, užsisvajojęs vaikinukas, nuolat žiūrintis kažkur į pievas, studentas, matyt, atliekantis vadinamąją gamybinę praktiką, ir dvi mergiščios, kurių viena turi keturis vaikus nuo skirtingų vyrų, o kita mėgsta vyrams sakyti: „Kai tu į mane žiūri, tai tavo akės blizg...“ (šio dialektizmo autoriui pakanka, kad lokalizuotų veiksmą). Atėjus pietų metui, storasprandis traktorininkas, godžiai kirsdamas lašinius, ima kabinėtis prie svajojančio ir žolės stiebą kramtančio vaikinuko (lyg prie kokio savo sąžinės balso), kodėl šis nieko nevalgo. Pakanka pastarajam atsakyti: „nenoriu“, kad priekabiams atsirastų naujų „motyvų“ (smurtas visada randa už ko užsikabinti): „Gal tu ir panų nenori?.. Gal tu ne vyras?..“ Atmosferai kaistant, storasprandis nutaria čia pat, merginų akivaizdoje, patikrinti, ar vaikinukas vyras, ar ne. Įvyksta trumpos grumtynės, traktorininkai pargriauna svajotoją, ir prasideda gėdinga egzekucija. Studentas puola gelbėti, bet aukštasis „pagalys“ lyg geležinėmis replėmis užlaužia jam rankas. Beviltiškai mėginančiam išsiveržti studentui galvoje tvinkčioja viena mintis: „Ką dabar galiu padaryti? Kokia mano vieta šitoje siloso duobėje?.. Turiu tik vieną išeitį – užrakinti, geležimi apkaustyti amžiną neapykantą...“ (Neapykantą – kaip emocinę potenciją, kurios gali prireikti panašioje situacijoje.) Egzekucija pagaliau baigiasi: smurtininkai nustato, kad „viskas tvarkoje“, ir paleidžia vaikinuką. Paleistasis staiga ima kvatotis pamišėlio juoku. Kvailai kikenančioms mergiščioms studentas sušunka: „Maukit tuojau pat namo!“ „Ir visa istorija, – sako Juozas Aputis. – Autorius stačiai nerado kitos išeities: ką daryti nuogomis rankomis susidūrus su geležimi kaustyta niekšybe? Autorius palaiko studento galvojimą, tačiau tos minties jis būtinai neperša: kiekvienam valia pasirinkti savo sprendimą“.

Ši novelė, pavadinta „Autorius ieško išeities“, buvo išspausdinta Juozo Apučio rinkinio *Sugrįžimas vakarėjančiais laukais* (1977) pabaigoje. Kūrinio pavadinimas ir vieta knygoje, matyt, neatsitiktiniai dalykai. Jiems autorius, ko gero, teikė ir tiesioginės, ir simbolinės prasmės, o galbūt norėjo pabrėžti, kur ateityje kryps jo mintis. Klausimas, ką daryti, susidūrus su niekšybe, šiurkščia jėga ir prievarta, – tai ne retorinis klausimas, o egzistencinės situacijos suvokimas. Jis turėjo rimtai kankinti rašytoją, nes tapo naujo rinkinio *Keleivio novelės* leitmotyvu. Žmogiškumo ir smurto susidūrimas yra pagrindinė šio rinkinio tema, o išeities ieškojimas – didžiausias autoriaus rūpestis.

Keleivio novelės, kaip ir kiekvieną rimtą, talentingą knygą, galima analizuoti įvairiausiais požiūriais, rasti joje daugybę literato dėmesį patraukiančių dalykų, leidžiančių gražiai pademonstruoti teorinės analizės sugebėjimus (galima, sakysim, atskirus etiudus parašyti apie motinos ir tėvo paveikslų įprasminimą, apie realybės ir fantazijos derinimą, apie nuolatinį dobių įvaizdžio varijavimą tekste ir t. t.), bet, mano supratimu, svarbiausia išskelti tai, kas skaitytoją jaudina pirmiausia, kas aktyviausiai žadina mūsų pilietinę sąmonę ir verčia kalbėti. Prie tokių momentų aš ir priskiriu klausimą: „Ką daryti, nuogomis rankomis susidūrus su geležimi kaustyta niekšybe?“

„Kiekvienam valia pasirinkti savo sprendimą“. Taip sakė Aputis anksčiau. Šiandien toks atsakymas jo nepatenkina. Kodėl? Todėl, kad pasirinkimas dažniau būna niekingas negu garbingas. Genamas savisaugos instinkto, pagrauztas reliatyvizmo kirmino, pasiklydęs konformistinių poelgių tankmėje, kompleksų slegiamas ir išsigandęs žmogus labai mielai glaudžiasi prie tų, kurių pusėje jėga, o su ja, žinoma, ir prievarta. Rinkinyje yra mažytė novelė „Šūvis po Marazyno ąžuolu“. Joje (kaip ir anksčiau minėtame kūrinyje) autorius ne tik neslepia savo pozicijos, bet pats dalyvauja veiksmo kaip stebėtojas

(novelė turi netgi paantraštę „Trumpa paskaita apie kūrybos procesą“). Siužetas klasikinis ir daug kam girdėtas: reikia nugalaboti niekam nebereikalingą seną šunį. Apie tai rašė J. Biliūnas („Brisiaus galas“), J. Savickis („Ad astra“)... Bet kokia šio akto psichologinė ir moralinė metamorfozė! J. Biliūno šeimininkas nušauna šunį geliančia širdimi, paskui bėga nuo jo tekinas, kad nematytų gyvulio agonijos. J. Savickio Dalba skandina šunį kaip bankininkas, atrenkantis „visai netikusius vekselius sunaikinti“. Tačiau skandina įniršio valandą, stumiamas energijos pertekliaus, norėdamas sau įrodyti, kad niekada nesusvyruos, siekdamas racionaliai sutvarkyti ūkį. „Racionaliai“ elgdamasis (Dalba murkdo šunį eketėje net po to, kai tas jį patį išgelbsti), jis vis dėlto viską daro toli nuo žmonių, o užkluptas susigėsta: jame, matyt, teberusena Brisiaus šeimininko jausmai ir tebegalioja senieji moralės principai. Tuo tarpu Apučio vaizduojamas pienininkas (savo globėjos švelniai vadinamas „vaikeliu“) eina per kaimą demonstratyviai nešdamasis šautuvą, iškėlęs skrybėlėtą galvą, pasipuošęs varnos plunksna, apsitempęs melsvomis džinsinėmis kelnėmis. Atėjęs į Marazyno kiemą (Marazynas jį ir pasikvietė „budelio“ vaidmeniui), jis lyg koks valdovas „rankos mostu sustabdo iš paskos sėlinančius vaikus“ ir išdidžiai sako šeimininkui: „Padaryk, kad kalė išlįstų iš būdos“ (atkreipkime dėmesį į žodį „padaryk“). Vienu smagių šūviu nupylęs kalaite ir į Marazyno padėką pasipūtėliškai atsakęs: „Nėr už ką, nėr už ką“, pienininkas užsikabina šautuvą ir eina atgal, o „liežuvius iškišę vaikai prasiskiria, duoda kelią“. Kelią – negailestingumui ir jėgai!

Autoriui, stebinčiam šį įvykį, svarbiausia dar ne tai. Jam rūpi, kaipgi reaguos jo kaimynas Vinculis (dažnas Apučio „dzūkiškųjų“ novelių herojus), tas laiko išblukintomis akimis žmogelis, ta savotiška kaimo dvasia. Ir ką gi? Vinculis ištipena iš trobos drebančiomis blauzdomis, bet kalba „dirbtinai pastiprintu“, „suvaidinto pasitikėjimo“ kupinu balsu, gėrėdamasis smagių šūviu. Taigi „ir Vinculis perėjo į šaudančiųjų ir stipriųjų lagerį!“ Štai dabar ir pasidaro baisu. Ir mums, ir autoriui: „kodėl į pienininką čia žiūrėjome lyg į kokią neliečiamą jėgą [...]? Kodėl taip dažnai tuos, kurie savo vikšrais negailestingai važiuoja per mūsų nugaras, paliekame nejudinę, priimame juos kaip savaime privalomus, lyg pats dievas juos tokius mums būtų siuntęs?“ (p. 117–118).

Bet kas turėtų judinti? Kur tas pamatas, ant kurio stovėdamas greitai pajustum, tiksliai suvoktum ir spontaniškai apsispręstum, kad reikia judinti? Kur toji jėga, kuri verstų judinti, bet nepasidarytų anos jėgos antipodu, nepavirstų nauja prievarta, tik jau einančia iš kito šaltinio ir remiama kitokių egoistinių motyvų?

Aputis neduoda vienareikšmio atsakymo, nesiuola naivių receptų, bet nenori slapstyti ir už slidžios tiesos, kad viskas priklauso nuo konkrečios situacijos. Iš jo novelių plaukia kitokia išvada: viskas priklauso nuo to, kiek tu esi išsaugojęs žmogiškumo, kiek sugebi pajusti menkiausius smurto pasireiškimus ir kiek turi natūralaus poreikio smurtui priešintis. Užtat kiekvienoje novelėje lyg koks idealas iškyla begalinis, tiesiog mimoziškas žmogaus jautrumas, gebėjimas akimirksniu pastebėti mažiausią melą ir klastą („Žmogų pamatyti reikia žaibiškai, akimirksniu suvokti jį, kol jis nepradėjo darytis nenatūralus, kol neėmė vaidinti“, p. 5), didžiulė simpatija kito žmogaus taurumui, mokėjimas persiimti jo kančia, pajusti jo emocijos virptelėjimą, baimė jį įskaudinti ar paniekinti, kartu nepataikaujant jam ir pačiam nevaidinant.

Vartodamas žodį „idealus“, aš, žinoma, kiek supaprastinu dalykus. Tokius idealus daug kas gali kelti, bet nesugebėti jų meniškai realizuoti, todėl jie skambės kaip abstrakčios, visiems žinomos ir nieko nebejaudinamos tiesos. Aputis jas realizuoja. Jis sukuria tokius personažus, kurių būsenon įsijautęs, užsikrėtęs jų gebėjimu viską persmelkti tiesos ir tikrumo ieškančiu žvilgsniu (dažnai tokio personažo vaidmenį atlieka pasakotojas, ir tai yra natūraliausia), pats pasidarai atviresnis pasauliui: nuo tavęs nukrinta apnašos, bukinusios arba iškreipusios jautrumą, atbunda prisnūdęs žmogiškumas, garsiau ima belstis sąžinė. Su tuo jautrumu ir sąžine, žinoma, bus sunkiau ir nepatogiau gyventi, užtat bus įdomiau ir prasmingiau: galėsi daugiau matyti ir suprasti. Kokio jautrumo žmogų Aputis teigia, galima pastebėti, žvilgtelėjus į keletą epizodų.

Novelėje „Nakvynė virš Vezuvijaus“ traukiniu važiuojantis poetas negali užmigti ant viršutinio gulto, bijodamas, kad užmigęs nenudardėtų apačion, nes ten guli nėščia moteris. Niekas nesugeba suprasti

tikrosios jo nemigos priežasties: kai kas gal mano, kad jį sunervino akiplėšos sportininkai, įsiveržę į vagoną ir reikalavę savo vietų, nes per apsirikimą buvo du kartus parduoti tie patys bilietai. Tiems „duralėjams“ buvo nuspėjama, kad blogesnė vieta atiteks aktorei, poetui ar minėtai moteriai. Išvargintą nemigos ir norintį pasėdėti ant žemutinio gulto poetą irgi priima tik toji moteris, kuri pati turi mažiausiai vietos. Išlipus iš vagono, herojų vėl ima kankinti nauja mintis: pasitiks kas nors tą moterį, ar ji ir eis viena su „savo kalnu“? Deja, niekas nepasitinka, ir jautrus herojaus žvilgsnis iš karto pamato kontrastą: karininką juk lydi adjutantė... Turbūt kiekvieną valandą mes sutinkame tokių žmogaus jautrumą žeidžiančių detalių, bet labai dažnai jų tiesiog nepastebime, jos atrodo normalios. Reikia menininko talento, kad mūsų suvokimas vėl taptų aštrus.

Žmogaus jautrumas toli gražu nėra pavaldus blaiviam apskaičiavimui: esą taip, o ne kitaip bus geriau. Jo neužslopinsi ir nenutildysi proto argumentais, jis maitinasi kitų jautrumu ir intuityviu suvokimu, kad bent kiek palengvini kito dalią, o jeigu nepalengvini, tai nors nuoširdžiai nori palengvinti. Štai kitas epizodas. Pasibaigus automobilio kurui, pakeliui pavėžėtam vaikui sunku palikti naktįje vieną vairuotoją, nors jam nieko nesugeba padėti, nors vairuotojas jį varyte varo namo, kur vaiko laukia ūkio darbai. Vaikas negali įveikti paprastučio (o kartu tokio didelio) jausmo, kilusio iš širdies gilumos: jam nesmagu, kad vairuotojas, taip nesavanaudiškai jį pavėžinęs, dabar liks vienas (novelė „Nesmagu, kad liekat vienas“). Novelėje „Vieniša sodyba“ keliamas dar vienas jautrumo aspektas – sugebėjimas ištikus baisiai asmeninei nelaimei nepasiduoti niekingam kitų kaltės ieškojimui, kuriuo kartais – kaip priešinga emocija – bandome amortizuoti slegiantį skausmą ar nevirtį, kitaip sakant, palengvinti dalią, perkėlus jos gabaliuką ant kito pečių. Novelės pasakotojas norėdamas atsilyginti bendrakeleivei už atvirumą ir padėti jai iškentėti netektį (daugelyje novelių vis kas nors paaiškėja kelyje, gal iš čia ir knygos pavadinimas), sufantazuoja tokį prasmingą atsitikimą. Kadai nepažįstami žmonės jam patikėję palydėti mažą mergytę: nurodytoje stotelėje ją pasitiksia seneliai. Viskas ėjo puikiai. Atvykus į vietą, pasakotojas iškėlė mergytę iš vagono, ji jau bėgo prie atitursenančių senelių, kai staiga prisiminė palikusi vagone krepšelį. Puolė atgal, o tuo metu vagono durys automatiškai užsitrenkė ir mergytę nusviedė po judančio traukinio ratais. Pasakotojas pertraukė savo kelionę, išlipęs nugabeno mergytę į ligoninę, telegrafavo tėvams, bet labiausiai bijojo su jais susitikti, nors jautėsi visai nekaltas. Remdamiesi gyvenimo patyrimu, mes jau laukiame, kad atvykę tėvai, jeigu pasakotojui ir nepriekaištaus, tai nors nedraugiškai tylės. O įvyksta štai kas.

„Nesulaikydama ašarų, motina artėjo prie manęs, iš sielvarto pajuodęs tėvas slinko iš paskos [...]. Nežinau, ką tada galvojau ir ką suvokiau. Tik pajutau, kad mergytės motina puolė man į glėbį ir verkdamas kartojo: „Dieve, kaip baisu...“ Tėvas suspaudęs laikė mano ranką. Tą akimirką aš pajutau, kad visam gyvenimui esam suvienyti – visi keturi. Ir tiktai daug vėliau mintis, nušvitusi mano galvoj, perskrodė lyg žaibas: kokio subtilaus stiprumo įtaisas buvo mergytės tėvų širdyse, kad jie tokią baisią valandą nesąmoningai sugebėjo permatyti mane, nepažįstamą žmogų, ir suprasti, jog ir manęs ta našta nepaliks ir kad mes visi turėsime ją nešti!“ (p. 18)

Tas „subtilaus stiprumo įtaisas“ žmogui nėra duotas visiems laikams, ir ne visų jis vienodas. Gal jis ir duotas, bet jį reikia palaikyti ir tobulinti. Apučio nuomone, bene geriausiai jį išstobulina nuolatinis praeities apmąstymas ir pastovi reikmė aukščiausiais humanizmo kriterijais matuoti visus sąmoningai ar nesąmoningai žengtus žingsnius. Apučio herojai labai atkakliai braunasi į vaikystę ir paauglystę, ieškodami ten tikrųjų savo ištakų, bandydami suvokti, kada jie buvo taurūs, kada niekingi, nes kaip tik tada žmogus save suklijavo kaip kregždė lizdą: „[...] gal čia esama tik tokio skirtumo, kad kregždė lipdo tikslingiau, net sąmoningiau, o tu – lipdei eidamas per jaunystės ūkus“ (p. 29).

Grįžimas į vaikystę – nuolatinė mūsų prozos tema. Nieko ji dar neapvylė ir nenutempė į netikrumo šunkelius. Gal kartais uždėjo kokį nereikalingą melancholijos ar sentimentalumo atspalvį, bet tik tiek. J. Biliūno „Kūdikystės sapnai“ ir „Kliudžiau“, Žemaitės „Autobiografija“, Vaižganto „Trys seserys – trys dramos“ ir kiti šios rūšies vaizdeliai, Šatrijos Raganos „Atsiminimai apie broliuką Steponą“ ir „Sename

dvare“, I. Šeiniaus „Tėviškės padangėj“, P. Cvirkos „Cukriniai avinėliai“, A. Vienuolio „Iš mano atsiminimų“, žaviausi šių autorių kūrybos puslapiai, pirmiausia jaudina nuoširdžiu atsivėrimu, bėgimu nuo apriorinių tezių, netikėtu prisilietimu prie slapčiausių dvasios užkampių – tų dalykų, kuriuos gyvenimo triukšmas dažnai užgožia ir kurie lieka nežinomi ir nesuprasti. Kiekvieno prozininko kūryboje tas grįžimas turėjo kiek kitokį psichologinį pagrindą ir buvo savaip įprasminamas – pradedant idilinio jaukumo pasiilgimu arba noru pabėgti nuo rūšios dabarties, baigiant atspirties ieškojimu tam rūstumui įveikti.

Apučio grįžimas į praeitį yra lyg koks žmogiškumo katalizatorius. Jo nuomone, visada reikia „prisiminimų brūžekliu perbraukti diržtančias širdis“, nes, tik suvokęs save buvusį, suprasi, kas esi dabar ir ko gali iš savęs laukti rytoj. Daug ką galima pamiršti arba bent dėtis, kad pamiršai, tačiau niekas nepraeina: tu esi ne tik tas, kas esi, bet ir tas, kas buvai visą laiką. Ką padarei – padarei, ir tavo vidaus balsas niekada neatleis. Nenuostabu, kad Apučio herojai jaudinasi net tuomet, kai sapne niekingai pasielgia (sapnas, psichoanalitikų požiūriu, yra mūsų galimo elgesio pranašas). Jie tada stengiasi tikrovėje ką nors daryti, kad tik nusikratytų persekiojančio išdavystės košmaro. Jeigu sapne herojus pabūgo ar neapgynė mergaitės nuo baisių žiurkių, tai, pasitaikius progai, jis mėgina apginti panašią mergaitę nuo įsismaginusių šventės dalyvių, išnaudojančių jos kaimietišką naivumą. Apginti nors vaizduotėje, nors fantastinėmis priemonėmis („Užšalusios skulptūrų akys“).

Analizuodamas individo santykį tarp buvusio ir esamo savęs, Aputis neina tradiciniu kaltės atpirkimo keliu, kuriuo yra pasukę daugelis mūsų prozininkų. Atkentėjai, padarei didvyrišką žingsnį, atsiteisei, nusiramina – ir pirmyn! Senosios nuodėmės atleistos, gali daryti naujas! Apučio herojus sau neatleidžia ir nieko nepamiršta, jam svetimas dvasinis narciziškumas, jis neapgaudinėja savęs (o kartu ir mūsų) iliuzijomis, kad nuo šios dienos gyvenimas eis lygiu keliu. Jis puikiai supranta, kad ateityje bus duobių, kad tos duobės niekada nebus užlygintos, bet svarbiau kas kita. Svarbiausia, kad antrasis duobės kraštas, per kurį turi išlipti, būtų aukštesnis už tą, nuo kurio nusileidai, kad kiekvienas išlipimas būtų kilimas į amžiną ir sunkią žmogiškumo golgotą. Juo gilesnė duobė, juo aukštesnis turi būti išlipimo krantas.

Glaudus ryšys su praeitimi ir duobėtas kelias į humanizmo viršūnę yra pagrindinės idėjinės koncepcijos, nuo kurių iš dalies priklauso ir Apučio novelių struktūra. Retas kūrinys rutuliojamas kaip logiškas veiksmas, „skubantis“ į efektingą atomazgą. Tokių kūrinių yra tik keletas: „Kostiumas Jeronimui“, „Nubudimas pavakare“, „Atsisveikinimas su viltimis“, „Įveikti save“. Jie rodo, kad tokio tipo noveles Aputis irgi sugeba kurti ir atskleisti jomis sukrečiančias vidines dramas, painius santykius, autoanalitines individo būsenas. Bet vientisumo ir baigtumo įspūdis, toks imponuojantis mums, skaitytojams, autoriui, atrodo, nėra pagrindinis tikslas. Teisingiau – vientisumą jis supranta kiek kitaip. Žinoma, jeigu pasitaiko sugalvoti tokią iškalbingą situaciją, kokia pavaizduota puikioje novelėje „Kostiumas Jeronimui“, kur parodoma dvasinio stoicizmo ir filosofiško nusiteikimo pergalė prieš fanatišką gyvenimo geismą ir patologinę mirties baimę, Aputis šią situaciją išnaudoja. Išnaudoja jis ir paprastas buitines situacijas, jeigu tik jos duoda progos paliesti painesnes, nežinomybės ir atsitiktinumo gaubiamas žmogaus būties puses („Nubudimas pavakare“). Bet specialiai neieško nei tokių situacijų, nei tokių įvykių, kuriuos galėtume užsklęsti aiškiuose laiko ir vietos rėmuose. Žinoma, tokios nuosekliai vaizduojamos „istorijos“ lengviau įstringa skaitytojo atmintin, nes jos artimesnės natūraliai percepcijai, be to, atitinka mūsų polinkį kalbėti apie reiškinius kaip apie užbaigtą procesą. Tačiau rašytojui visa tai, matyt, atrodo nenatūralu: reiškinių jis nenori atskirti nuo suvokėjo, o pastarojo sąmonėje viskas pinasi. Vienoje stipriausių novelių „Be pavadinimo“ net atvirai sakoma: „[...] pagalvojau kad jus čia kai kas gali net erzinti: tie susimaišę laikai – vakar, kadaise, seniau... Ką galiu padaryti? Patikinti, kad vieną sykį ims ir jums maišytis!..“ (p. 180). Kaip recenzentas, galiu patikinti skaitytoją, kad tuo „maišymu“ Aputis nepiktnaudžiauja (romanistai jau yra tiek „primaišę“, kad skaitytojas apsirpato su šitokiu pasakojimo būdu). „Maišoma“ tik tada, kai autorius laiko ir erdvės nuoseklumą priverstas aukoti minties ir jausmo nuoseklumui. Pastarasis jam yra svarbesnis.

Pastatęs į kūrinio centrą pasakotojo figūrą, tiksliau – *alter ego*, Aputis *Keleivio novelėse* šiek tiek nutolo nuo visus žavėjusio plastiško ir poetiško kalbėjimo, gražiai banguojančios sakinio ritmikos, subtiliai niuansuojamų vaizdų ir nuotaikų. Norėdamas jis, ko gero, galėtų rašyti kaip anksčiau (tai rodo novelės „Šviečiančios vilko akys“, „Mokytoja baltomis pirštinais“, „Vakarėjant gražios dobilienos“, kai kurie kitų kūrinių epizodai), bet tą kalbėjimo „gražumą“ šiandien rašytojas tartum „suspaudžia“ į vieną kitą pastraipą, palikdamas erdvės jaudinantiems minties ekskursams, prismaigstytiems plačios prasmės aliuzijų. Tuose ekskursuose atpalaiduojamas sintetinis galvojimas, demonstruojamas aktyvesnis santykis su tikrove (atviro skausmo ir pilietinio įniršio *Keleivio novelėse* daugiau negu bet kuriame kitame Apučio rinkinyje), susidaro galimybės prasiskleisti autoanalitiniam pradui. Autorius nesitenkina tuo, ką iš anksto buvo sumanęs, o čia pat, rašydamas, bando giliau skverbtis į paliesto klausimo esmę, pasineria į fantazavimo ir kontrargumentacijos stichiją. Jis ne tiek „glosto“ ir „gražina“ vaizdą, kiek stengiasi įskelti savo paties supratimo prasmės žiežirbą, kitaip sakant, kūrybos procese stengiasi ne reflektuoti, o kurti save („Ne Gėtė sukūrė *Faustą*, o *Fausto* dvasinis komponentas sukūrė Gėtės asmenybę“, – kitados yra pasakęs K. Jungas (C. Jungas). Dėl to atsiranda dvejopa išraiška: ilgoki minties pasažai, o greta jų – be galo lakoniškos, dažnai užšifruotos užuominos bei detalės. Abu stiliaus principai reikalauja atitinkamos skaitytojo įtampos. Apibendrinančio pobūdžio epizoduose reikia įsigilinti į minties tėkmę, tiksliau – jauste pajauti jos esmę ir aktualumą, o užuominose būtina pamatyti užtekstines prasmes, vedančias ne tik į socialinę, psichologinę ar moralinę sferą bet ir į kultūrą bei istoriją. Greitai skaitydamas gali nušliaužti teksto paviršiumi, nes iš pirmo žvilgsnio tas tekstas neatrodo sunkiai suvokiamas. Paviršutiniškas santykis su tekstu gali sukelti įspūdį, kad novelės pernelyg padrikos, panašios į kelionių apybraižas, kad jose per daug abstrakčių samprotavimų, kuriems norėdamas gali priklijuoti ir publicistiškumo etiketę, kad kai kurie vaizdai punktyriški, neišrutulioti. Kai skaičiau pirmą kartą, ir man taip pasirodė. Pagalvojau: minties lyg ir daugiau, o meno mažiau. Tačiau, ruošdamasis recenzijai, pradėjau gilintis ir aiškintis: atidžiau skaityti, šifruoti, lyginti kai kuriuos apibendrinimus su savo patirtimi. Prasmė gilėjo, įspūdis stiprėjo. Pirmiausia supratau štai ką.

Mūsų prozos raida išmokė mus su nepasitikėjimu žiūrėti į abstraktesnius samprotavimus ir pirmenybę atiduoti plastiškam niuansuotam vaizdai. Kodėl? Todėl, kad daugelyje mūsų romanų ir novelių tie samprotavimai būdavo (tiesą sakant, ir tebėra) paženklininti trumpalaikio aktualumo, stačiokiškos moralistikos, šalto aforistiškumo, scholastikos ir paprasčiausio banalumo žymių. Užtat tokios vietos greičiausiai pasendavo, o subtilius polivalentiško turinio vaizdus, kaip kokius realaus gyvenimo gabalus, visada galėdavome priimti ir įvairiausiai interpretuoti, atsižvelgdami į savo reikmes. Bet yra ir kitokių pavyzdžių. Už ką tada vertiname V. Mykolaičio-Putino *Altorių šešėly* ar B. Sruogos *Dievų mišką*? Negi pirmojo jėga slypi poetiškuose Aušrakalnio čiobrelių aprašymuose ir spalvingose kunigų charakteristikose, o antrojo – satyrinėse fašistinio lagerio buitės scenose? Rodos, ne. Pirmajame skaitytojo dėmesį prikausto Vasario apmąstymai, o antrajame – originalus autoriaus požiūris į žmogaus didybės ir menkystės problemą. Kuo pavirstų šie kūriniai, jeigu juose tų momentų nebūtų? Kuo pavirstų Stendalio, L. Tolstojaus, F. Dostojevskio, T. Mano (T. Manno), V. Folknerio (W. Faulknerio), G. Garsijos Markeso (G. García Márquezo) romanai, jeigu iš jų išimtume analitinės, kontroversiškos minties pradą? Pagaliau, kaip atrodytų A. Čechovo novelės ir pjesės, jeigu jose nebūtų retų, bet vis dėlto tokių svarbių minties „sprogimų“? Pasirodo, viskas priklauso ne nuo minties atvirumo ar abstraktumo, o nuo jos būtinumo ir turiningumo – nuo to, kiek ji liečia tikrai egzistencinius, žmogų visada jaudinančius dalykus. Reikia skirti šaltą intelektualinį žaidimą, žinių demonstravimą, logiškus išvedžiojimus ir žongliravimus nuo gyvo širdies balso, tikro susirūpinimo ir mokėjimo užčiuopti tokius momentus, kurie yra ne kabinetinių diskusijų objektai, o kasdienybės „klaustukai“. Aputis dažniausiai tuos „klaustukus“ užčiuopia, todėl jo ekskursai atrodo natūralūs ir jaudina ne mažiau negu vadinamieji meniniai vaizdai. Jaudina dar ir todėl, kad nėra tiesmuki, primygtinai peršami, padiktuoti naivaus pasitikėjimo ar fanatiško tikėjimo. Jie – lyg kokie autodisputai, lyg koks bandymas patikrinti savo abejones geriausių bičiulių

draugijoje, lyg kokia provokacija, lyg susikaupusios emocijos loginis išlydis. Nesvarbu, ar mąstytojų ligonis, žiūrintis pro devinto aukšto langą („Kostiumas Jeronimui“), ar viešbučio gyventojas, išėjęs naktį paklajoti po apylinkes („Ratu palei ežerus“), ar mokytojas, uždavęs mokiniams rašyti keistoką temą („Įveikti save“), ar pasakotojas, šiek tiek nusivylęs karjera ir pamėgęs vienatvę („Be pavadinimo“), – visi jie lyg drąsūs akrobatai vaikščioja tiesos ieškojimo viela, ištempta tarp aktualumo ir amžinumo polių. Jų galvose šmėkščioja pastovi žmogaus prigimtis ir kūlversčiom lekiantis laikas, keičiantis ir maišantis vertybes. Gaila, bet nėra vietos čia parodyti tuos visus įdomius autorius ar herojų pamąstymus. Be to, citatos be konteksto vis tiek prarastų nemaža prasmės. Tačiau sunku ir susilaikyti bent poros jų nepademonstravus.

Naktį klaidžiodamas aplink ežerus, herojus prieina senos pilies griuvėsius, ima lyginti save su anų laikų žmonėmis, mėgina įsivaizduoti, ką jis sugebėtų padaryti jų vietoje, ir jį apima liūdnokos mintys:

„Pilį paliko nesmagus, galvodamas apie tai, kas iš mūsų dienų ateinančiam laikui stovės pilių vietoje, kas po šimtmečių privers virpančiais pirštais čiupinėti paprastą akmenį? Kas vers tikėti materialiai neapčiuopiama tiesa, kurią mūsų dienoms perdavė ežerai, šitos salos, pilies akmenys? Pagalvojęs suprato, kad mūsų dienos šimtmečiams nepaliks tokių magiškų akmenų.

„Esame suskilę kaip atomas, – mąstė jis. – Esame nekategoriški, kiekvienas mūsų darbas ir veiksmas yra tiktai akimirkos plykstelėjimas. Negalėdami ilgam būti prisirišę prie vieno daikto, vienos tiesos, mes esame moraliniai, dvasiniai ungučiai, todėl nebegalime išgyventi nei didelių tragedijų, nei didelio džiaugsmo“ (p. 124).

Daug patyręs, daug sužinojęs, bet gerokai nuvargęs ir vienišas mokslininkas sėdi skvere ant suolo, stebi aplinkui verdantį gyvenimą ir gėrisi savo sugebėjimu įprasminti vienatvę:

„Pasakykit, mielieji, ar ne gera man šitaip sėdėti nutriušusiame miesto skvere, laukti draugų ir matyti, kaip per Priegliaus tiltą iš lėto žingsniuoja palinkęs jaunas Donelaitis, žingsniuoja į katedrą, tenai lipa sraigtiniais laiptais aukštyn, vargonininkas paskui paspaudžia klavišus, ir giedoriai išsižioja... Matyti, kaip girtas Vienažindys verkia prie laiško savo mylimajai, kaip vyskupas Baranauskas arkliais važiuoja Peterburkan, kaip Putinas, išeidamas iš parodos salės, spaudžia ranką jaunam dailininkui... kaip lyte lyja dirbtinės beletristikos lietus, kaip pripildomi kubilai apgaulės vandens... Ar ne gera man?

Puikiai suprantu, kad ne vienam knieti, gal net ir labai, paklausti: kaip atsitiko, kad atsitiko šitaip? Kokios priežastys? Atsakyti būtų nei labai lengva, nei labai sunku, tačiau nebenoriu daug šnekėti apie savo netolimą praeitį. Klausiate, kokios jėgos varė – kaip jūs sakot – žemyn? Bet kodėl neklausėt, kai ėjau, kaip jūs sakytumėt, – aukštyn? Pagalvokit! Tos pačios, visiškai tos pačios!..“ (p. 185)

Skaitydamas tokias vietas, ne mažiau jaudinies, negu sekdamas meistriškai aprašytą dramatišką gyvenimo „istoriją“. Žinoma, jeigu tokios vietos kiekybiškai nustelbtų vaizdavimą, novelistika susiliėtų su eseistika, bet kai jos lyg aisbergai praplaukia vaizdų ir taiklių užuominų vilnimis, labai išplečia meninio teksto prasmę.

O dabar apie užuominas, arba antrą rinkinio stilistinį principą.

Turbūt nebereikia ginčytis, kad proza priklauso prie tų menų, kurie negali ilgiau gyventi, nesiliesdami su realybe, aktualiomis to meto problemomis. Ant bendražmogiškų – moralinių, psichologinių, filosofinių, ontologinių ir kitokių – pamatų ji patikimai stovi tik tada, kai pamatai įleisti į konkrečią gyvenimo dirvą ir apžėlę tos dirvos išauginta velėna. Pakibę abstrakcijų erdvėje, jie labai nejaukiai plūduriuoja, ir prozos rūmas greitai pradeda skeldėti. Būna, žinoma, ir kitaip: rūmas iš viso statomas be pamatų, tiesiai ant gyvenimo velėnos. Tokį rūmą irgi greitai suėda laiko grybas.

Epochos antspaudas prozos tekste – ne kiekybinė kategorija. Gali atrodyti viskas labai šiuolaikiška, o tikrosios dabarties – jos esmės – visai nebūti. Bus daug laikotarpio atributikos, bet nebus to, kas bendraamžiams iš tiesų atrodo svarbu ir skaudu. O gali tos atributikos būti nedaug, tačiau iš kelių užuominų atsiverti plati materialinio ir dvasinio gyvenimo panorama, ypač – skaudžiausi jos momentai. Pabrėžiu – skaudžiausi, nes idiliški ir smagūs – ne menininko sfera, jais operuoja kitų profesijų žmonės.

Užuominų ir detalių Apučio prozoje buvo apstu ir anksčiau, bet šiame rinkinyje joms tenka ypatingas prasminis krūvis. Iš jų autorius stengiasi suklijuoti daugiau ar mažiau vientisą buities mozaiką, žinoma, palikdamas daug tuščių tarpų skaitytojo nuojautai ir fantazijai. Nemaža jų vienaip ar kitaip paryškina pagrindinę temą, bet greta to autoriaus žvilgsnis klaidžioja po įvairiausias mūsų buities sferas: nuo specifinių turgaus vaizdų iki madingo idealo – važinėti po užsienius. Gal ir ne kiekviena detalė organiškai įauga į pasakojimo nuotaiką bei stilistiką (kai kurios atrodo lyg iššokusios, lyg paskubom priklijuotos), bet visos be galo ryškios ir įprasmintos. Netgi šiek tiek sąlygiško, absurdiško siužeto novelėse („Išlaukimo momentas“, „Atsisveikinimas su viltimis“, „Užšalusios skulptūrų akys“) tų prasmingų užuominų randame bene kiekviename puslapyje. Ką tada kalbėti apie noveles, pagrįstas subtiliais buitinais ir psichologiniais santykiais, glaudžiai susijusiais su painiais gyvenamojo meto perversmais, lūžiais, įvykiais, kurie dar nėra tapę istorija ir kuriuos kiekvienas vertiname emociškai, savitai, su nepasitikėjimu ir baime, liedsdamiesi prie jų lyg prie gyvų žaizdų. Taip atsiranda detalių žaismas, pauzė ir potekstė daugiau sako negu pats tekstas („Lidija Skoblikova ir tėvo žingsniai“, „Vaišvila pasuka iš kelio“). Būna atvejų, kai iššifruoti užuominos prasmę tikrai keblu, reikia žinoti istorinį kontekstą, kuriame įremitas kūrinio veiksmas („Kai prabėgo ir vėl prabėgs trisdešimt metų“).

Štai kokių radiusu sklinda užuominų prasmė tik vienoje novelėje (turiu galvoje „Susipažinimą su žilagalviu senuku“). Malonus dzūkelis Vinculis, Vilniaus turguj pardavinėdamas džiovintus grybelius, pastebi, kad labai brangi veršiena. Papjauna savo veršį, paskui jam mėsą pristato kolūkio veterinorius, nežinia, iš kur jos tiek ir ištraukdamas. Prekyba vyksta puikiai, pinigine pučiasi, o sąžinė po truputį traukiasi į kampilį, nes kažkoks kipšas šnibžda, kad veterinorius ne visai sveikų veršelių mėsą tiekia. Bet tiek to – tegu šnibžda... Aputis į senąją kaimo žmonių kartą žiūri kiek kitaip negu anksčiau, matydamas ne vien gražius jos bruožus. Bet šiuo atveju mums svarbu, kaip autorius operuoja užuominomis ir detalėmis. Štai Vinculis mąsto apie savo kaimyną, kurio žentas norėtų išsigabenti į kolektyvinį sodą „kaimišką, nacionalinę trobukę“, nes jau ten išsirausė giliausią rūšį. Vinculio minčių tėkmėje šmėkšteli trumputė kandžiai ironiška buitinė užuomina: „pamėgo šiais laikais žmoneliai gelmes“. O štai kitokia užuomina, parodijuojanti pasipūtėlišką standartizuotą laikraštinių stilių. Iš Vinculio grybelius labai pirkdavo „dažytalūpės moteriškės, pro baltus dantukus tardamos žodį „Pribaltika“, todėl „Vinculis pagaliau pasijusdavo per tuos grybelius išeinąs jei ne į labai platų, tai bent jau poplatį pasaulį, į *internacionalines platumas*“ (išskirta cituojant). Vienu būdingu žodžiu Aputis gražiai parodijuoja ir mūsų literatūrinės kritikos tuščiaidurį abstraktumą: Vinculis su žmona girdi, kaip, ruošdamasi egzaminui, jų duktė lituanistė (veterinoriaus nuomone, tokius mokslus dabar studijuoja tik nenormalūs) nuolat kartoja kažkokį baugų žodį: „dramatizmas, dramatizmas...“ Šio žodžio devalvacija ir subuitinimas vėl iškyla novelės pabaigoje, kur užuomina jau įgyja groteskinį atspalvį: pas dukrą suvažiavę svečiai ima dėl kažko ginčytis, ir Vinculis girdi: „– Būtų nieko, stilių jis turi. Tiktai va ko nėra – dramatizmo... O kūrinys be dramatizmo, tai... tai kaip merga be... – Visi smagiai juokiasi“ (p. 105). Jau ne kartą Aputis yra piktokai pasišaipęs iš paviršutiniško, snobiško domėjimosi senove ir etnografija. Štai kokiomis detalėmis ši pašai pa moduluojama kalbamoje novelėje. Vinculio dukros draugai irgi dedasi senovės patriotais.

„Vienas vyrukas, toksai išstypėlis su pajuodėle mergele pusvalandis spokso į medinį kryžių, spokso, susidėjęs rankas ant pilvo – taip jis atrodo labiau užsimastęs, įsigilinęs – jo neplonas užpakalis smarkiai aptemptas džinsinių kelnių. Panašiai kad trys grįžta nuo išpuvusio ąžuolo, girdėti jų balsai:

– Tai bent senovė!.. Gal jis matė net Vytautą?“ (p. 104)

Vakare vienas tų „etnografų“, „įkaušęs ūsuotasis“, girdamas Vinculį, kad šis esąs „tikras“ ir „retas“ kaimo žmogus, prašo padainuoti „ką nors... senoviško...“ Ir Vinculis dainuoja lyg koks Rumšiškių artistas. Visi šaukia „Bravo!“, bando ir patys dainuoti, bet neišaina: „[...] nebuvo pašaukimo, per mažai išgėrė. Gal pabandys vėliau“. Visą šią trumpą sceną vainikuoja tokia detalė: ūsočius, taip žavėjęs kaimo taurumu, staiga klausia Vinculio: „Kaži – kaip su mašinėle: ar nuimti veidrodį, ar ne?“

Argi mažai socialinių, moralinių, psichologinių, kultūrinių mūsų gyvenimo pusių atveria šitos po tekstą išmėtytos ir subtiliai įkomponuotos aliuzijos? Ir ne vien tai. Ar mažai jose autoriaus suinteresuotumo, verčiančio susimąstyti?

...Ar nebus taip atsitikę, kad pasidavęs Apučio novelių komponavimo principui – staiga duoti tokį ekskursą į šalį, – ir aš šį sykį būsiu nukrypęs nuo tos minties, kuria pradėjau? Dabar norėčiau grįžti.

Žmogiškumą Aputis laiko turbūt pačia patikimiausia vertybe, kokią mes, kaleidoskopiškai kintančio amžiaus liudytojai, turėtume išsaugoti ir perduoti ateities kartoms, nes galbūt tik „žmogiškumas tarp judėjimo pamišimo sutrauktųjų dienų ir naktų ir bus tas akmuo, prie kurio trupinių bliaudamas kada nors šliesis žmogus?“ (p. 126). Tai ir bus mūsų pastatyta pilis, į kurią kiti žiūrės, kaip anas paežerių klajoklis žiūrėjo į senų bokštų liekanas, glostydamas „magiškus akmenis“. Bet pastatyti – tai pirmų pirmiausia apginti tą žmogiškumą nuo smurto. O pastarasis gali reikštis labai įvairiomis formomis ir turėti įvairiausių pagrindą. Anoniminis laiškas, kuriuo šiurkščiai braunamasi į kito žmogaus gyvenimą („Balta balta buvusio laiko dėmelė“), reikalavimas išskirtinės padėties vien dėl to, kad subjektyviai įsivaizduoji esąs reikšmingesnis („Nakvynė virš Vezuvijaus“), naudojimasis fizine ar kitokia jėga, kad galėtum paniekinti artimą ir patenkinti savąjį pavydą ar sadistinius instinktus („Be pavadinimo“), formalių įgaliojimų vartojimas prieš atvirą ir bejėgį dvasios šauksmą („Vakarėjant gražios dobilienos“) – tai vis konkretūs, vis kitokie smurto atvejai, prieš kuriuos rašytojas negali tylėti.

Visi žinome, kad negali. O ką daryti? Ką patarti? Kur ieškoti išeičių? Aputis jos ieško, iš karto eidamas keliomis kryptimis.

Pirmiausia jis smurtui priešpriešina sugebėjimą atsilaikyti. Svarbu nepabūgti, nenusilenkti, neparodyti savo silpnumo, kitaip tariant, neįduoti į rankas ginklo, kurio smurtas labiausiai laukia, nes jis irgi turi ribas, nes „nėra lengva laikytis apgniaužus niekšystės virvę“. Teoriškai žiūrint, tokia išėitis nėra kažkas nauja. Visa esmė – meno priemonėmis padaryti taip, kad atsilaikymas atrodytų natūralus, psichologiškai įtikinantis, galimas ir užkrečiantis. Apučiu tai pavyksta. Novelėje „Balta balta buvusio laiko dėmelė“ pasakotojas prisimena, kaip vaikystėje jis atsilaikė tik dėl to, kad intuityviai pajuto, jog taip elgtis būtina. Gal tai buvo pagarba sau, gal panieka sadistui, trėškusiam jam ranką, gal kažkoks nesuprantamas, pasąmonės impulsas. Lyg pati gamta būtų pašnibždėjusi išeičių: išlaikyk dar vieną sekundę, vienintelę, paskutinę, ir kankintojas subliūkš, matai, kad jis jau svyruoja. Ta viena sekundė viską ir nulėmė. Taigi svarbu nepasitraukti kulminaciniu momentu. Psichologiškai pagrįstas atsilaikymo vaizdas ir novelėje „Be pavadinimo“ (joje liečiami ir kiti klausimai, o prasmės požiūriu tai bene įspūdingiausias Apučio kūrinys). Čia irgi vaizduojamas epizodas iš vaikystės, kai dar sunku buvo atskirti gera nuo blogo, kai ne sykį „stipresni ir galingesni yra atėmę pietus“, „išvertę kišenes ir susirinkę paskutines kapeikas“. Tie „galingesni“ (o jų vadas dar buvo ir pavyduolis) kartą išrengė pasakotoją mergaičių akivaizdoje (vienai jų pasakotojas simpatizavo) ir nusviedė į upės duburkį, o išlipantį ėmė „bombarduoti“ karvamėšliais. Bet „galingieji“ nesuvokė, kad pertempė stygą, kad jų auką palaiko mergaitės kadaise pasakyti pašaipūs žodžiai apie verkiančius vyrus, kad nuo šio taško auka ir atsispirs, įgis ne tik stiprybės, bet ir desperacinio įniršio, kad sopulio ir mirties baimė savaime išnyks, viską užgoš natūralus gyvybės protestas, pradings bet koks gėdos ir nepilnavertiškumo jausmas, ir paniekintasis atsities, išlips ant kranto ir voš smurtininkų vadukui... To ir užteks, kad kankintojų gauja, palaikoma aukos silpnumo, staiga iškriktų. Po šitokio atsilaikymo herojui tartum veriasi naujos erdvės: jam atrodo, jog dabar galėtų „pereiti ugnį ir vandenį, įkristi į išmatų, srutų duobes ir neprigerti, ne tik neprigerti, bet ir nesusitepti“ (p. 177).

Tik spontaniškas ir aktyvus nenuolankumas, kylantis iš savo teismo supratimo, gali laimėti dvikovą su smurtu. Autobiografinėje novelėje „Vakarėjant gražios dobilienos“ tokią pergalę pasiekia vaikas, grumdamasis su biurokratine ir kanceliarine tvarka. Laimi todėl, kad jis gina tėvo ir brolio interesus ir nenori leisti į jokias kazuistikas, nes bet kokie argumentai jam niekas, galvojant apie artėjančią tėvo

mirtį. Tuo tarpu tėvo brolis, prieš karą nuolankiai tarnavęs pirkliui vokiečiui ir išsiugdęs servilizmo* kompleksą, nieko negali padėti, nes jis vadovaujasi suaugusiųjų logika, paklūstančia jų pačių susikurtai pasaulio tvarkai.

Dažnai mėgstame sakyti, kad viską reikia pradėti nuo savęs: save įveikti, save išstobulinti. Apučiui ši mintis atrodo pernelyg tradicinė, abstraktoka ir gal kiek nenatūrali, Šią problemą jis analizuoja novelėje „Įveikti save“. Apie ją čia mąsto mokytojas ir mokiniai savo rašiniuose. Nenagrinėsiu visų šios temos interpretavimo niuansų, paminėsiu tik trejetą skirtingų požiūrių, kuriuos kaip kokias individualias išeitis kelia rašytojas mūsų svarstymui. Mokytojas galvoja altruistinėmis solidarumo kategorijomis: „[...] ar įmanoma išsisaugoti pačiam, kai nesaugai kitų, kai tie kiti tavęs irgi nesaugo. Juk tai atviriausias ruošimasis karui, tai žmogaus ruošimas prieš žmogų“ (p. 141). Mergaitė rašinyje orientuojasi į individo vidinę laisvę ir dvasios turtingumą: „Niekas man negali pasakyti, vardan ko turėčiau įveikti save, neregėti, nesiilgėti, neliūdėti dėl savo amžinų asmeniškų nesėkmių ar... dėl išvaizdos... Kuo virščiau be šito? [...] Žmogus be skausmo – medinis žmogus“ (p. 145–146). Tačiau bene originaliausias (ir kažin ar pačiam autoriui ne artimiausias?) vaikino rašinys, kuriame mažiausia tradicinių *mąstymo* modelių, o daugiausia orientuojamasi į *būties* modelius. Vaikinas negali sutikti su mintimi, kad reikia įveikti save, kai aplink kiti drabstosi purvais, kai į jo sielą kasdien tonomis kraunamos šiukšlės: „Tai aš tik valysiuos ir valysiuos kaip kačiukas letenėlėmis! Ne, pirma aš turiu apsiginti, kitaip neišsivalysiu!“ Jo reziumė tokia: „[...] aš trokštu veiklos, aš noriu įveikti save irdamasis, kapstydamasis šunim, o ne stovėdamas ir mušdamasis į krūtinę. Jau buvo kadaise panašiai pasakyta: „Aš bjaurus, aš šlykštus, tačiau aš moraliai tobulinuos...“ Aš ne niekšas, bent jau niekada neleisiu, kad šitaip apie mane galvotų tie, kurie savo sielos nevalo ne tik dantų šepetėliais, bet ir švelniausiomis smilgomis. Tik veikloje įveiksiu save! Dar tiksliau: tiktai po to, kai būsiu šį tą nuveikęs“ (p. 147).

Žinoma, tokios išvados ne kiekvienam gali tikti, o dar labiau – padėti. Tai rodo ir novelės finalas, kur, prisiskaitęs gražių rašinių, mokytojas vis dėlto išsigąsta trijų vyrų bauginimo. Bet jos yra savotiška potencija, iš kurios gali išaugti reali ir tvirta kovos su smurtu pozicija. Kadangi rašytojas šią potenciją sieja su jaunomis ir tyromis sielomis, galima daryti dvi prielaidas: arba jis tiki pačia jaunyste, arba ta jaunystė yra tik nesuteršto, nepalaužto žmogiškumo simbolis, į kurį ir dedamos visos viltys. Bet čia jau prasidėtų spėliojimai. Aišku viena, kad Juozas Aputis į žmogiškumo ir smurto dvikovą eina kaip reiklus, ištikimas, save drąsinantis sekundantas ir virpančia širdimi atsistoja aktyvaus, savo teisumu tikinčio humanizmo pusėje.

1986

Albertas Zalatorius, *Prozos gyvybė ir negalia*, Vilnius: Vaga, 1988, p. 296–316.

---

* Servilizmas (lot. *servilis* – vergiškas) – vergiškas paslaugumas, vergiškas pataikavimas, vergiškumas. (Red.)